

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.14>

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУКЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ВІЙСЬКОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Завацька Валерія Анатоліївна,
аспірант кафедри кримінального
процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна)

У статті досліджуються особливості військових кримінальних правопорушень, їх класифікація та правове регулювання відповідно до законодавства України, з урахуванням особливостей правового режиму воєнного стану, важливості захисту суверенітету, територіальної цілісності нашої держави. Зазначається важливість системного аналізу військових злочинів для розуміння їхньої структури, зв'язків із іншими нормами права та ефективного правозастосування, особливо в умовах воєнного стану. Окреслено основні категорії військових правопорушень, зокрема проти порядку підлеглості, користування військовим майном, збереження військової таємниці та інші, виділено особливості новел Кримінального кодексу України спричиненні особливостями повномасштабного вторгнення росії на територію України.

Розглянуто проблему розмежування кримінальних і адміністративних правопорушень, яка є актуальною для підвищення ефективності правозастосування. Аналізуються об'єкт, суб'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони військових злочинів, підкреслюючи їхню специфіку. Особлива увага приділяється зміненому правовому регулюванню військових злочинів після запровадження воєнного стану, включаючи посилення санкцій та обмеження прав обвинувачених. Вказано на вплив формального складу злочинів на забезпечення військової дисципліни та обороноздатності держави. Розглянуто також роль мотиву й мети у складі військових злочинів, а також диференціацію відповідальності для військовослужбовців та цивільних осіб. Узагальнюється, що ефективне правове регулювання військових злочинів є запорукою збереження стійкості військової організації та безпеки держави. Додатково розглядається вплив міжнародного права та стандартів на регулювання військових правопорушень в Україні.

Наголошується на важливості врахування досвіду інших країн у реформуванні кримінального законодавства. Визначено основні напрями вдосконалення законодавчої бази, зокрема посилення інститутів превенції військових злочинів. Зроблено акцент на необхідності інтеграції принципів гуманізму та дотримання прав людини у процесі розгляду справ щодо військових злочинів. В статті підкреслюється цінність систематизації норм Кримінального кодексу, що регламентують відповідальність за військові правопорушення в Україні.

Ключові слова: військові кримінальні правопорушення, військові злочини, військова служба, воєнний стан, правосуддя.

SPECIFIC FEATURES OF THE CONSTRUCTION OF CRIMINAL LAW NORMS REGULATING MILITARY OFFENSES

Zavatska Valeriia Anatoliivna,
Postgraduate Student at the Department
of Criminal Procedure
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

In the article, the peculiarities of military criminal offenses, their classification, and legal regulation under the legislation of Ukraine are studied, taking into account the specifics of the legal regime of martial law and the importance of protecting the sovereignty and territorial integrity of the state. The importance of systematic analysis of military crimes is emphasized to understand their structure, connections with other legal norms, and effective law enforcement, especially under martial law. The main categories of military offenses are outlined, including those against subordination, the use of military property, the preservation of military secrets, and others.

The issue of distinguishing between criminal and administrative offenses, which is crucial for improving law enforcement efficiency, is examined. The object, subject, objective, and subjective aspects of military crimes are analyzed, emphasizing their specifics. Particular attention is paid to the updated legal regulation of military crimes following the introduction of martial law, including the strengthening of sanctions and restrictions on the rights of the accused. The impact of the formal elements of crimes on ensuring military discipline and the state's defense capability is noted. The role of motive and purpose in the composition of military crimes, as well as the differentiation of liability for military personnel and civilians, is also addressed. It is summarized that effective legal regulation of military crimes is a guarantee of the resilience of the military organization and the state's security. Additionally, the influence of international law and standards on the regulation of military offenses in Ukraine is considered.

The importance of considering the experience of other countries in reforming criminal legislation is emphasized. The main directions for improving the legislative framework are identified, particularly strengthening the institutions for the prevention of military crimes.

Key words: military criminal offenses, military crimes, military service, martial law, justice.

Постановка проблеми. Військові кримінальні правопорушення або ж кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби посідають важливе місце у системі кримінального права. Закріплені в Особливій частині Кримінального кодексу України (далі – ККУ) у розділі XIX. Їх детальна й чітка правова регламентація напряду пов'язана із забезпеченням виконання державою своїх функцій у сфері національної безпеки та оборони, що передбачені ст. 17 Конституції України. Крім того, значення цього виду правопорушень продовжує зростати з огляду на повномасштабне військове вторгнення РФ на територію України, що триває. Не дивно, що серед нещодавніх змін, внесених до кримінального законодавства, наявна норма щодо неможливості застосовувати судами положення ст. 69 («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом») та ст. 75 («Звільнення від відбування покарання з випробуванням») за правопорушення передбачені ст.ст. 403, 405, 407, 408, 429 ККУ в умовах несення військової служби під час дії воєнного стану чи в бойовій обстановці [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняних наукових дослідженнях останніх років питання військових кримінальних правопорушень розглядається досить активно. Зокрема, ряд українських дослідників, такі як Карпенко М., Фесенко О. та Шнипко О. приділили особливу увагу дослідженню питання суб'єктів військових кримінальних правопорушень [1], Ободовський О.В. розкрив питання загальної характеристики військових кримінальних правопорушень [2], Коломієць Н.В. та Бровко А.В. навели кримінально-правову характеристику військових кримінальних правопорушень [3], Харитонов С.О. детально розглянув аспекти кримінальної відповідальності за військові злочини за кримінальним правом України [4] тощо.

Метою статті є системний аналіз складу військових кримінальних правопорушень, вивчення особливостей конструкції відповідних кримінально-правових норм.

Виклад основного матеріалу. Військові кримінальні правопорушення – це кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів (ст. 401 ККУ) [10].

Цінність систематизації кримінально-правових норм можна також розглядати у декількох ключових аспектах – теоретичному та практичному [4, с. 192]. Теоретичний аспект перш за все полягає в поглибленому аналізі юридичної техніки, що є доцільним при визначенні шляхів вдосконалення відповідних норм. Практичний же аспект охоплює питання ефективного й належного правозастосування, що є особливо актуальним в умовах воєнного стану, адже кількість військових правопорушень зростає, усі вони характеризуються різним ступенем диференціації, тому існує потреба у чіткому відмежуванні військових кримінальних правопорушень від адміністративних правопорушень.

Зосередимось на системі військових кримінальних правопорушень у рамках відповідного розділу Кримінального кодексу. Як правило, науковці та правники класифікують військові кримінальні правопорушення залежно від індивідуальних особливостей об'єкта посягання. Відповідно, виокремлюють такі категорії правопорушень: проти порядку підлеглості та військової честі (статті 402–406); проти проходження військової служби (статті 407–409); проти порядку користування військовим майном та його збереження (статті 410–414); проти порядку експлуатації військової техніки (статті 415–417); проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб (статті 418–421); проти встановленого порядку збереження військової таємниці (ст. 422); військові посадові кримінальні правопорушення (статті 423–426); проти порядку несення служби на полі бою та в районі військових дій (ст. 424–433) [4, 5].

Проблема розмежування правопорушень, за які настає кримінальна відповідальність, а за які – адміністративна, пов'язується із тим, що на перший погляд одне й те саме суспільно-небезпечне діяння відповідальність може передбачати як Кримінальним кодексом України, так і Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Зокрема, Верховним Судом було розмежовано ст. 407 ККУ та ст. 172-11 КУпАП щодо самовільного залишення військової частини. Вказано, самовільне, що залишення військової частини тривалістю понад десять діб є злочином, а в разі самовільного залишення частини військовослужбовцем на строк до 10 діб настає адміністративна відповідальність. У цьому ж контексті наведено ст. 425 КК України та ст. 172-15 КУпАП. Визначено, що недбале ставлення до військової служби є злочином, якщо таке діяння заподіяло істотну шкоду або тяжкі наслідки, а якщо тяжких наслідків не заподіяно, таке діяння є адміністративним правопорушенням [5].

Таким чином, для розмежування військових кримінальних правопорушень від адміністративних, варто звертати увагу не тільки загальні ознаки правопорушення,

такі як суспільна небезпечність, протиправність, винність і караність, але й специфічні, що притаманні виключно військовим злочинам.

Військове кримінальне правопорушення (військовий злочин) виокремлюють за рядом специфічних ознак, зокрема: 1) об'єкт посягання – встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби; 2) суб'єкт – спеціальний – військовослужбовець, а у разі вчинення деяких військових злочинів також і військовозобов'язаний під час проходження останнім навчальних або спеціальних зборів, а також інші особи, визначені законом; 3) кримінальна протиправність – визнання діяння військовим злочином тільки в тому разі, якщо воно прямо передбачене у розділі XIX Особливої частини КК України.

При відсутності хоча б однієї із вищевказаних ознак, діяння не може кваліфікуватися як військовий злочин [11].

Вчені-науковці переважно дотримуються думки про те, що вдалою у контексті розгляду військових злочинів є класифікація об'єктів на загальний, родовий, видовий і безпосередній [4, с. 90]. Загальний об'єкт будь-якого злочину охоплює важливі та фундаментальні суспільні відносини, які захищаються кримінальним законодавством відповідно до ст. 1 КК України. Поняття «родовий (груповий) об'єкт» злочину включає сукупність однорідних або тотожних суспільних відносин, що зазвичай складають окрему сферу суспільного життя та захищаються єдиною групою взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих кримінально-правових норм. Родовим об'єктом правопорушень, передбачених розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України, є суспільні відносини, що виникають між державою та особами, які проходять військову службу або військові збори, через виконання ними обов'язків військової служби чи завдань, покладених на них під час зборів. Таке визначення родового об'єкта військових кримінальних правопорушень дозволяє окреслити коло цих правопорушень та розмежувати склади кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби від складів невійськових кримінальних правопорушень [12, с. 279].

Встановлений порядок несення або проходження військової служби – це сукупність таких, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ, суспільних відносин, закріплених у законах, військових статутах, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців та інших актах законодавства [11].

До складу цього порядку належать: порядок підлеглості та військової честі; порядок проходження військової служби; порядок експлуатації озброєння і військової техніки та користування військовим майном; порядок несення спеціальних служб; порядок зберігання військової таємниці; порядок здійснення своїх повноважень військовими службовими особами Збройних Сил України та інших військових формувань; порядок виконання військового обов'язку в бою та в інших особливих умовах; порядок дотримання звичаїв та правил ведення війни. [11] Серед науковців існує думка, що саме ці суспільні відносини виступають у якості видового об'єкту військових злочинів [4, с. 108]. Безпосереднім об'єктом виступає право власності, життя, здоров'я та безпека особи. [12, с. 279].

Надалі варто проаналізувати суб'єкт військових злочинів, який є спеціальним. Згідно ч. 2 ст. 18 КК «спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа». Суб'єктами військових кримінальних правопорушень можуть бути військовослужбовці, військовозобов'язані й резервісти під час проходження військових зборів. В деяких випадках суб'єктами таких кримінальних правопорушень можуть бути

іноземці та особи без громадянства, військовополонені, придатні за станом здоров'я і віком до військової служби і досягли віку з якого можуть проходити військову службу, а також інші особи, визначені законом, у разі порушення встановленого законодавством порядку проходження або несення військової служби за умови досягнення віку з якого настає кримінальна відповідальність [1]. В українському законодавстві передбачено, що іноземці та особи без громадянства можуть проходити військову службу у Збройних Силах України на добровільній основі за контрактом (ч. 6 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). Відповідно до ч. 9 тієї ж статті, такі особи отримують статус військовослужбовців. Отже, проходячи службу у Збройних Силах України, вони можуть стати суб'єктами військових кримінальних правопорушень.

Важливою особливістю військових злочинів є те, що цивільні особи не можуть виступати як співвиконавці. Отже, якщо військовослужбовець і цивільна особа разом утворюють об'єктивну сторону військового правопорушення, цивільна особа вважається пособником і не несе відповідальності як співвиконавець. За таких умов кваліфікаційна ознака «вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою» не застосовується. Також, якщо цивільна особа виконує дії, що мають ознаки військового злочину за дорученням або під впливом військовослужбовця (наприклад, знищення військового майна за намовою), вона нестиме відповідальність як пособник, а військовослужбовець — як виконавець злочину. Такий підхід дозволяє точно кваліфікувати дії цивільних осіб, які сприяють військовим злочинам, забезпечуючи належну диференціацію між суб'єктами злочину та співучасниками [5, с. 7].

Об'єктивна сторона військових злочинів та їх особливості залежать передусім від об'єкта цих злочинів. Взаємозв'язок між об'єктом і об'єктивною стороною проявляється в тому, що здатність діяння завдати шкоди об'єкту визначається характером посягання, а також способом, засобами та знаряддями, якими здійснюється злочин. Об'єктивна сторона складу військових кримінальних правопорушень, окрім самого діяння, вимагає встановлення наслідків і причинно-наслідкового зв'язку між діянням та наслідками. Ці ознаки можуть бути як основними, так і кваліфікуючими для деяких правопорушень. Деякі військові злочини вчиняються в умовах воєнного стану або бойової обстановки (ст. 407 КК України). Наприклад, об'єктивна сторона статті 432 КК України про мародерство включає ознаку місця вчинення, зокрема поле бою.

Частина кримінальних правопорушень цього розділу характеризується формальним складом (ст. 402, 404-409, 422, 426, 428-431, 433-435-1 ККУ). Інша частина – з матеріальним складом (ст. 403, ч. 2 ст. 405 КК, 410-421, 425-427, 432, 433 ККУ). Два види кримінальних правопорушень – з усіченим складом (ч. 4 ст. 410, ч. 2 ст. 433 ККУ). Наприклад, ч. 1 ст. 402 ККУ – непокора, визначена як формальний склад злочину. Відкрита відмова виконати наказ сама по собі підриває основи функціонування військових формувань і становить суспільну небезпеку. Відмова виконати наказ начальника порушує фундаментальні принципи, на яких базується діяльність військових формувань, що робить її суспільно небезпечною.

Характерним є те, всі кримінальні правопорушення XIX розділу можуть бути вчинені як шляхом активних дій (ст. 404, 405, 432 КК України), так і бездіяльності (ст. 407, 412, 419 КК України). Інколи обов'язковими з об'єктивної сторони є й інші ознаки, зокрема обстановка вчинення кримінального правопорушення (бойова обстановка), час вчинення правопорушення (воєнний стан, особливий період), місце вчинення правопорушення (поле бою, район воєнних/бойових дій) [11]. Деякі кримінальні правопорушення мають кваліфікуючі ознаки, зокрема спричинення тяжких наслідків (зрив заходів із забезпечення постійної бойової готовності військової частини,

підрозділу, корабля; зрив бойового завдання, операції; знищення або пошкодження бойової та спеціальної техніки; загибель людей; утрата управління військами; заподіяння істотної майнової шкоди та ін.).

Особливості військових злочинів зумовлені не лише зв'язком між об'єктом та об'єктивною стороною, але й специфікою функціонування військових формувань та їх роллю у забезпеченні національної безпеки. Такі злочини мають здатність завдавати істотної шкоди не тільки майновим чи людським ресурсам, а й загрожують загальній обороноздатності держави. Крім того, наявність формального складу у багатьох військових злочинах демонструє, що порушення порядку або невиконання обов'язків є небезпечними незалежно від реальних наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину – це внутрішнє ставлення особи до вчиненого діяння, яке включає в себе вину, мотив і мету злочину. Вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони може бути виражена у двох формах – умисна і необережна. Більшість військових злочинів характеризуються умисною формою вини (ст. 402, 404, 406, 410 ККУ). Для деяких характерною є – необережна форма вини (ст. 403, 412, 417, 421 ККУ). В інших випадках вина може бути як у формі умислу, так і необережності (ст. 418–420 ККУ). Іноді додатково мотив і/або мета є обов'язковими ознаками злочину. У рамках складу військових злочинів мотив може виконувати різні функції, але завжди впливає на зміст вини та визначає спрямованість діяння. [4, с. 181] Своєю чергою мотив і мета є взаємопов'язаними поняттями, завдяки мотиву формується мета.

Після запровадження воєнного стану в Україні у лютому 2022 року кримінальне законодавство зазнало суттєвих змін. Було посилено санкції за дезертирство (ст. 408 ККУ), зокрема, максимальний строк покарання збільшено з 5 до 12 років позбавлення волі. Також за ст. 432 ККУ підвищено мінімальне покарання до 5 років ув'язнення. Крім цього, посилено відповідальність за самовільне залишення поля бою, відмову застосовувати зброю (ст. 429 ККУ), непокору та невиконання наказів (ст. 402 ККУ), а також самовільне залишення військової частини чи місця служби (ст. 407 ККУ) (5, с. 15).

Кримінально-процесуальне законодавство також було змінено: у ст. 176 КПК України додано положення, що в умовах воєнного стану до військовослужбовців, яких підозрюють або обвинувачують у правопорушеннях за статтями 402–405, 407, 408, 429 ККУ, застосовується лише тримання під вартою. Через труднощі із забезпеченням присутності понять у зоні бойових дій дозволено використовувати технічні засоби фіксації (ст. 223 КПК України) [5, с. 18]. Таким чином, воєнний стан значно змінив структуру правових норм, що регулюють військові злочини, та посилив покарання за порушення військової дисципліни. Водночас зменшення прав і свобод обвинувачених викликає занепокоєння, адже Україна як європейська держава повинна дотримуватись положень Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), зокрема права на справедливий суд, заборони катувань і нелюдського поводження (ст. 3, 5 і 6 ЄКПЛ) [12]. Важливу роль також відіграє Конвенція проти катувань та інших жорстоких видів поводження [13], яка забороняє жорстоке поводження за будь-яких умов, навіть під час війни, що підкреслює необхідність поєднання жорсткішої відповідальності за військові злочини із забезпеченням стандартів гуманного поводження.

Висновки. Військові кримінальні правопорушення в Україні регулюються спеціальними нормами Кримінального кодексу, що визначають їхні об'єкти, суб'єкти та склади. Систематизація військових злочинів дозволяє чітко розмежувати їх від адміністративних правопорушень, що є важливим в умовах воєнного стану. Військове кримінальне правопорушення має специфічний об'єкт – порядок несення служби, а також спеціального суб'єкта – військовослужбовця. Об'єктивна сторона військових злочинів може бути як формальною, так і матеріальною, залежно від виду

правопорушення. Суб'єктивна сторона військових злочинів зазвичай характеризується умислом, але може включати і необережність.

Однак, навіть під час війни Україна має дотримуватися міжнародних стандартів захисту прав людини, гарантованих такими договорами, як Європейська конвенція з прав людини, Конвенція проти катувань та інші. Баланс між національною безпекою і правами людини залишається ключовим аспектом під час розробки нових норм і внесення змін до законодавства. Наведені особливості конструкції складу військових кримінальних правопорушень покликані сприяти справедливому правосуддю, а також чіткому відмежуванню цих правопорушень від суміжних, зокрема адміністративних. В цілому, систематизація та чітке розмежування військових кримінальних правопорушень є критично важливими для ефективного функціонування правової системи в Україні.

Список використаних джерел:

1. Карпенко М., Фесенко О. та Шнипко О. До питання щодо суб'єктів військових кримінальних правопорушень. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія Економічна. Серія Юридична*. 2022. Вип. 33, С. 247–254.
2. Ободовський О.В. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 51, С. 108–114.
3. Коломієць Н.В., Бровко А.В. Кримінально-правова характеристика військових кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 574–578.
4. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.
5. Стефанів Н. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень. *Верховний Суд*. 2023. Львів. 28 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/2023_09_05_Prezent_Stefaniv_Viisk_pravoporysh.pdf
6. Собко Г., Мукода Р., Падалка А. та ін. Особи, які вчиняють крадіжки військового майна: правове та соціальне дослідження в умовах воєнного стану в Україні. *Nuova Antologia Militare*. 2024. Т. 5, № 20. С. 795. DOI: 10.36158/978889295989724.
7. Кронан П. Під загрозою існування: функціонування та адаптація військової дисципліни в Австралії // *Military Justice in the Modern Age*. 2018. С. 260–280. DOI: 10.1017/SBO9781107326330.014.
8. Спадаро А. Карати та бути покараним? *Journal of International Criminal Justice*. 2020. Т. 18, № 1. С. 1–30. DOI: 10.1093/jicj/mqz059.
9. Карпенко М.І. Актуальні питання кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення та їх запобігання потребують невідкладного позитивного вирішення. *Military offences and war crimes: background, theory and practice*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-14>
10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (у ред. від 25.10.2024 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
11. Науково-практичний коментар до ст. 401 ККУ від 01.01.2009. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KK004924>
12. Європейська конвенція з прав людини: Конвенція, ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
13. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: Конвенція, ратифікована Указом Президії ВР № 3484-XI (у ред. Закону України № 234-XIV від 05.11.1998). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>